

Halk Dilinde Müştehir Bir Hadis: 'Rızkın Onda Dokuzu Ticarettedir.'

Halil İbrahim Doğan | 0000-0002-9644-5498 | ibrahimseyh@gmail.com

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye

ROR ID: 05ryem72

Öz

Bir insanın hayatının hemen her yönüyle ilgili Hz. Peygamber'in hadislerini bulmak mümkündür. Çünkü hadisler, Kur'an'ı tebliğ edip açıklayarak tatbik eden Rasûlullah'ın yaşantısının bizlere ulaştırmış sözlü hâlidir. Bazı konu(lar)daki hadis/ler, sıhhatine dikkat edilmeden ona/onlara gösterilen ilgi ve istekle birlikte halk arasında yayılmıştır. Bu tür hadislerden biri de çalışmanın konusu olan ticaret hakkındaki "Rızkın onda dokuzu ticarettedir. Kalan kısmı ise hayvancılıktadır." rivayetidir. Araştırmanın amacı, insanların arasında müşterih olan ve ticaretin üstünlüğünü hadise dayandırmak için kullanılan bu hadisin kaynağını ve sıhhatini tespit etmektir. Hakkında herhangi bir çalışma bulunmayan ve insanların arasında sıkça zikredilen bu rivayetin incelenmesi, araştırmanın önemini ortaya çıkarmaktadır. Nitekim girişte rızık ve ticaret konusuna temas ettikten sonra meşhûr ve müşterih kavramlarına yer verilmiş, akabinde nitel araştırma yöntemlerinden dokümantasyon metodu kullanılarak başta hadis olmak üzere elimizde bulunan İslâmî ilimlerle ilgili eserler taranarak rivayetin tarihleri belirlenmiş ve incelenmiştir. Araştırmanın sonucunda "Rızkın onda dokuzu ticarettedir." hadisinin Kütüb-i Sitte ve diğer temel hadis kaynaklarımızda tahrîc edilmediği görülmüştür. Bunun yerine bazı konularda telif edilen hadislerle alakalı birkaç eserde senedli olarak nakledilen rivayetin daha ziyade çeşitli alanlardaki (sözlük, hadis şerhi, fıkıh vb.) kitaplarda isnadı olmadan rivayet edildiği tespit edilmiştir. Ancak hadisin zevâid, fihrist gibi çalışmalar sayesinde günümüze ulaşmayan bazı hadis kitaplarında nakledildiğine de işaret etmek gerekmektedir. Fakat bütün bu araştırmanın sonunda hadisin zayıf olduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler

Hadis, Müştehir Hadis, Halk, Ticaret, Rızık.

Atıf Bilgisi

Doğan, Halil İbrahim. "Halk Dilinde Müştehir Bir Hadis: 'Rızkın Onda Dokuzu Ticarettedir.'" *Trabzon İlahiyat Dergisi* 10/1 (Haziran 2023), 137-162.

<https://doi.org/10.33718/tid.1281703>

Geliş Tarihi	: 12.04.2023
Kabul Tarihi	: 06.06.2023
Yayın Tarihi	: 30.06.2023
Değerlendirme	: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

- Etik Beyan : Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
- Benzerlik Taraması : Yapıldı - iThenticate
- Çıkar Çatışması : Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
- Finansman : Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
- Telif Hakkı & Lisans : Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

A Mushtahir Hadith in Public Language: ‘Nine Out of Ten of the Sustenance is in Trade.’

Halil İbrahim Doğan | 0000-0002-9644-5498 | ibrahimseyh@gmail.com

University of Ankara Yıldırım Beyazıt, Faculty of Islamic Sciences,
Department of Basic Islamic Sciences, Ankara, Türkiye

ROR ID: 05ryemn72

Abstract

It is possible to find the Prophet’s hadiths on almost every aspect of a person’s life. Because hadiths are the verbal version of the life of the Messenger of Allah, who communicated and explained the Qur’an and practiced it. Hadith/s on some subject(s) have spread among the people due to the interest and enthusiasm shown in him/them without paying attention to their authenticity. One of such hadiths is the one about trade, which is the subject of this study: “*Nine out of ten of the sustenance is in trade. The rest is in animal husbandry.*” The aim of this study is to determine the source and authenticity of this hadith, which is popular among people and used to base the superiority of trade on hadith. The study of this narration, which has not been studied and is frequently mentioned among the people, reveals the importance of this research. As a matter of fact, after touching on the subject of sustenance and trade in the introduction, the concepts of mashur and mushtahir were included, and then, using the documentation method, one of the qualitative research methods, the narrators of the narration were identified and analyzed by scanning the works related to Islamic sciences, especially hadith. As a result of the research, it was seen that the hadith “*Nine out of ten of the sustenance is in trade.*” was not narrated in the al-Kutub al-Sitta and other main hadith sources. Instead, it was found that the narration, which was narrated with isnad in a few hadith-related works on some subjects, was narrated without isnad in books in various fields (dictionary, hadith commentary, fiqh, etc.). However, it should be pointed out that the hadith is reported in some hadith books that have not survived thanks to studies such as al-zawāid and index. But at the end of all this research, it is possible to say that the hadith is weak.

Keywords

Hadith, Mushtahir Hadith, Public, Trade, Sustenance.

Citation

Doğan, Halil İbrahim. “A Mushtahir Hadith in Public Language: ‘Nine Out of Ten of the Sustenance is in Trade.’”. *Trabzon Theology Journal* 10/1 (June 2023), 137-162.

<https://doi.org/1281703>

Date of Submission : 12.04.2023

Date of Acceptance : 06.06.2023

Date of Publication : 30.06.2023

- Peer-Review : Double anonymized - Two External
- Ethical Statement : It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
- Plagiarism Checks : Yes – iThenticate
- Conflicts of Interest : The author(s) has no conflict of interest to declare.
- Grant Support : The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
- Copyright & License : Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

İnsanoğlu, Hz. Âdem'den beri hayatını sürdürmek için çalışmakta ve rızkını temin etmekle uğraşmaktadır. İslâm dinine göre bir Müslümanın, kendisinin ve ailesinin geçimini sağlayacak ve zaruri ihtiyaçlarını karşılayacak kadar çalışıp kazanması farzdır.¹ Rızık, Allah'ın canlılara yeme içme ve başka hususlarda yararlanmak üzere verdiği her şeydir.² er-Rezzâk³ olan Allah yeryüzündeki bütün canlıların rızkının kendisine ait olduğunu,⁴ başka hiç kimsenin rızık veremeyeceğini,⁵ dilediğine bol ve dilediğine az verdiğini,⁶ ancak bu konuda endişeye düşülmemesi gerektiğini bildirmektedir.⁷ Fakat insan doğru bir tevekkül anlayışına sahip olarak rızkını elde etmek için çalışmalıdır.⁸ Bu konuda dünyadan nasibini unutmaması gerektiği gibi⁹ aynı zamanda bir Müslüman olarak yerine getirmesi gereken hususlarla âhiretteki rızık için de gayret göstermelidir. Malum olduğu üzere Kur'an'daki pek çok âyette insanların cennette kavuşacağı nimetlerden bahsedilmekte, dünyada sahip olunabilen rızık aynısının ya da daha fazlasının âhirette de bulunacağı belirtilmektedir. Ancak âhiretteki rızık nasıl olacağı dünyada yaşadığı hayatla belirlenecektir. Böylece insan hem dünyası hem de âhireti için çalışmalı, ikisinden birini ihmal etmeden İslâm dininin ilke ve esaslarına göre bir hayat sürmelidir. Şüphesiz Allah "*İnsan için ancak çalıştığı vardır. Şüphesiz onun çalışması da ileri de görülecektir.*" buyurmaktadır.¹⁰ Dolayısıyla hem dünyada hem de âhirette rızık bolluğunun ve darlığının insanın çaba ve çalışmasına bağlı olduğu görülmektedir.

Genellikle insanın rızkını elde edebileceği üç kazanç yolu zikredilmektedir: Ticaret, ziraat ve sanat. Ayrıca günümüzdeki şartlara göre memuriyet vb. çalışma alanlarını da kazanç yollarının arasına eklemek mümkündür. "*Rızkın onda dokuzu ticarettedir. Kalan kısmı ise hayvancılıktadır.*" ve benzer manadaki başka hadislerle dayanılarak ticaretin diğer kazanç yollarından daha faziletli olduğu ileri sürülmekle birlikte ziraat ile sanatın ticaretten daha üstün olduğu görüşü de bulunmaktadır.¹¹ Fakat asıl olan, bu üç kazanç yolundan hangisi olursa olsun, el emeği ve alın teri ile helal olarak elde edilen her kazanç mukaddes bir değer ve faziletli bir geçim yoludur.¹² Çünkü Kur'an'da "*Artık Allah'ın size helâl ve temiz olarak verdiği rızıklardan yiyin.*"¹³ buyrulmuş ve Rasûlullah'a hangi kazancın temiz/helal olduğu sorulunca şöyle cevap vermişti: "*Kişinin elinin emeği ile meşru her alışverişi, en temiz/helal kazançtır.*"¹⁴

1 Güler, *40 Hadiste İş ve Ticaret Ahlakı*, 32.

2 Gölcük, "Rızık", 35/73.

3 ez-Zâriyât 51/58.

4 Hüd 11/6.

5 el-Mülk 67/21.

6 eş-Şûrâ 42/12.

7 el-İsrâ' 17/31.

8 Rızık-kesb ilişkisi hakkında geniş bilgi için bk. Çoşkun, "Rızık Elde Etmede 'Kesb'in Rolü ve Önemi", 9-22; Yıldız, *Rızık*, 252-261.

9 el-Kasas 28/77.

10 en-Necm 53/39-40.

11 Nevevî (öf. 676/1277), Şâfî mezhebine göre ticaretin daha faziletli olduğunu söylese de kendisi ziraatın böyle olduğunu düşünmektedir. Çünkü ona göre ziraat, kendi eliyle kazanılmakta ve onun faydası insanlara ve hayvanlara yönelik olup daha geneldir. Bk. Nevevî, *Kitâbu'l-Mecmû'*, 9/65.

12 Güler, *40 Hadiste İş ve Ticaret Ahlakı*, 17-18.

13 en-Nahl 16/114.

14 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, 4/276-277 (No. 4411); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 11/6-7 (No. 10496).

Dolayısıyla İslâm'a göre bir kimse ticaret, ziraat, sanat ve diğer kazanç yollarından herhangi birisiyle maişetini sağlamalı ve en önemlisi helal bir şekilde olmasına dikkat etmelidir.

Bir Müslümanın dünya hayatındaki geçimini sağlamasının yollarından biri olan ticaret, mal ve hizmetlerin kâr ve kazanç amacıyla alım-satımı gibi her türlü faaliyeti kapsamaktadır. İlk çağlardan itibaren ekonomi alanındaki temel mesleklerden sayılan ticaret, çeşitli sebeplerle eskiden beri önemini korumuş, ihtiyaç ve imkânlarının da artmasıyla zamanla ilgi gören bir meslek hâline gelmiştir. Ticaret, insanların birbirleriyle karşılıklı olarak yerine getirdikleri bir husus olduğu için toplumsal huzur ve güveni temin etmek, karşılıklı olarak hak ve menfaatleri sağlayabilmek için hukukî ilkelerin yanı sıra ahlâkî kuralların da oluşturulması gerekli kılmaştır.¹⁵ Bundan dolayı başlangıçtan itibaren bütün dinî metinlerde ticaretin belirli ahlâk esasları içerisinde yapılması üzerinde önemle durulmuş ve ticaret ahlâkının bilinen en eski meslek ahlâkî olduğu ifade edilmiştir.¹⁶ Nitekim İslâm dini de inanç, ibadet ve muâmelât alanında koyduğu ilke ve kuralların yanı sıra ahlâk sahasında da insanlığa sunduğu ve mesul tuttuğu birtakım değerler bulunmaktadır. Ticarete de olduğu gibi İslâm'daki her şeyle ahlâk arasında önemli bir bağ vardır ve dinimizin ayrılmaz bir parçasıdır.¹⁷

İslâm'ın beş şartından biri olan hac ibadetini yerine getirirken ticaret yapmakta bir günah olmadığını¹⁸ söyleyen Allah, alışverişin helal ve faizin haram kılındığını bildirmiştir.¹⁹ "Ticaret" kelimesi sadece sekiz âyette geçmesine karşılık²⁰ bu konuyla alakalı başka pek çok hususun yer aldığı²¹ Kur'an, insanın ticaret ile dinî hayatı arasında bir denge kurmuş, ticareti din ve ahlâk kurallarıyla ilişkilendirerek ticarî çaba ve kaygıların kişilerin manevî hayatını gölgeleyecek bir boyuta varmasını önlemeyi amaçlanmıştır.²² Zaten Kur'an'da ticaretle ilgili bazı âyetlerde yapmış olduğumuz maddi alışverişin yanı sıra uhrevî yönü olan bir ticarete de işaret edilmiştir.²³ Âyetlere göre bu dünya hayatı büyük bir pazar, insanların yaptıkları ameller de ticaret mallarıdır ve yapılan alışveriş neticesinde kazanılan malların kıyamet gününde karşılığı görülecektir.²⁴ Zira maddi ticarete kâr-zarar söz konusu olduğu gibi bu ticarete de kâr-zarar olasılıkları bulunmaktadır.²⁵ Aslında uhrevî ticaret, dünyevî

15 Çağrıçı, "Ticaret (Ticaret Ahlakı)", 41/144.

16 Atan, "Meslek Ahlakı ve Sosyal Sorumluluk", 100.

17 Karadâvî, *Devru'l-kıyem ve'l-ahlâk fi'l-iktisâdi'l-İslâmiyye*, 7-8.

18 el-Bakara 2/198.

19 el-Bakara 2/275.

20 Allah, ticaret kelimesinin geçtiği âyetlerde peşin olması hâlinde bunun yazılmasına gerek bulunmadığını; malların karşılıklı rıza ile olan ticaretle yapılmasını; ticaretin Allah, Peygamber ve cihaddan daha sevgili olmamasını; ticaretin Allah'ın anmaktan, namazı kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoymasını vurgulamakta ve Cuma namazı kılarken ticaret mallarının gelmesi üzerine cemaatin namazı bırakıp gitmelerini uyarılmaktadır. Bk. el-Bakara 2/282; en-Nisâ' 4/29; et-Tevbe 9/24; en-Nûr 24/37; el-Cum'a 62/11.

21 Kur'an'da "alışveriş" kelimesi 8 âyette ve "satın almak" ise 25 âyette geçmektedir. Bk. Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres*, 141, 381. Kur'an'daki ticaret, bey', işterâ dışında ticaretle ilgili diğer kavramlar hakkında geniş bilgi için bk. Güneş, "Kur'an'ın Ticaret Dili ve Kavramları", 101-125. Hz. Şu'ayb'ın peygamber olarak gönderildiği Medyen halkının helak sebeplerinden biri olan ölçü ve tartı ile ilgili hususları da ticaretle ilişkili olarak düşünmek mümkündür. Bk. Hûd 11/84-86.

22 Çağrıçı, "Ticaret (Ticaret Ahlakı)", 41/145.

23 Bu âyetler için bk. el-Bakara 2/16; Fâtır 35/29; es-Saff 61/10. Ticaret kelimesinin geçmediği bu minvaldeki bazı âyetler için bk. el-Bakara 2/86, 175; en-Nisâ' 4/74; Tevbe 9/111.

24 Özafşar vd., *Hadislerle İslam*, 5/27.

25 Oral, "Ticaret Kavramı Bağlamında Kur'an'da Uhrevî Ticaret", 148.

olandan daha karlıdır. Çünkü maddî ticaretin sonunda bir kimsenin kesin olarak kâr yapacağı belli değildir. Oysa her şeye gücü yeten Allah, uhrevî ticaretin sonunda insanların elde edeceği kazancın cennet olduğunu net bir şekilde ifade etmektedir.²⁶ Böylece Allah, Kur'an-ı Kerîm'de ticaret kelimesine insanların bildiği mananın dışında başka bir mana daha yüklemektedir. Aslında rızık kelimesinin de bu açıdan benzer bir anlamı bulunmaktadır. Çünkü rızık, sadece yenilip içilen, giyilip kuşanılan, kullanılan, barınılan ve eğlenilen maddî şeylerden ibaret değildir. Nitekim hem âyetlerde hem de hadislerde rızık kelimesiyle iman, ilim, hikmet, sevgi gibi manevî hususların da kastedildiği ifade edilmektedir.²⁷ Ticaret ve rızık kelimelerinin benzer bir örneğini hadislerde de bulmak mümkündür. Meselâ, ticaretle ilgili olan "iflas eden" anlamındaki "müflis" kelimesi böyledir. Hz. Peygamber, "Müflisin kim olduğunu bilir misiniz?" şeklinde bir soru sorunca sahâbe "Bize göre müflis, parası ve malı olmayan kimsedir." diye cevap vermiştir. Rasûlullah ise şöyle buyurmuştur: "Ümmetinden asıl müflis olan kimse şudur: Kıyamet günü namazı, orucu ve zekâtı getirilir. Ama şuna sövmesi, buna iftira atması, onun malını yemesi, şunun kanını dökmesi ve bunu dövmesi de getirilir. Böylece onun iyiliklerinden alınır ve haksızlık ettiği kimselere verilir. Şayet yerine getirmesi gereken şeyler bitmeden önce iyilikleri tükenirse haksızlık ettiği kimselerin günahlarından alınır, onun üzerine yüklenilir ve ateşe atılır."²⁸ Dolayısıyla hem Kur'an'da hem de hadislerde bazı kavramlara dinî ve uhrevî mana da yüklendiği görülmektedir.

Kur'an-ı Kerîm, ticaretle ilgili bazı hususlardan bahsetse de alışveriş türleri ve kuralları hakkında detaylı bir bilgi vermemiş, bunların teferruatını hadislere bırakmıştır.²⁹ Nitekim *Kütüb-i Sitte*³⁰ başta olmak üzere Mâlik b. Enes (öl. 179/795), Abdurrezzâk b. Hemmâm (öl. 211/826-27), İbn Ebû Şeybe (öl. 235/849),³¹ Dârekutnî (öl. 385/995), Hâkim en-Nîsâbü'rî ve Beyhakî (öl. 458/1066), konulu hadis kitaplarında "Kitâbu'l-Buyû'" adında müstakil bölümler açmış, râvî esasına göre telif edilen hadis eserlerinde ise ilgili yerlerde hadisler nakledilmiştir. Ancak Abdurrezzâk b. Hemmâm ile İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*'leri ve Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kebir*'inde bu konu diğer hadis kitaplarına göre oldukça geniş bir şekilde ele alınmıştır. Fakat bu üç eser açısından dikkat çeken husus ise Beyhakî'nin daha ziyade merfû' hadislerle yer vermesine karşılık Abdurrezzâk b. Hemmâm ile İbn Ebû Şeybe'nin mevkûf ve maktû' rivayetleri daha çok ağırlık verdiği görülmüştür. Diğer hadis kitaplarında ise genellikle alışverişin temel hususları üzerinde durulmuştur. Ayrıca hadis kitaplarında rehn/ruhun, icâre, istikrâz, havâle, kefâlet, şerike (ortaklık), şurût (şartlar), selem, şuf'a, sulh, vasiyet, müsakât, muzâra'a gibi pek çok bölüm de yer almaktadır.³² Bu başlıklar dışındaki diğer yerlerde ticaretle ilgili bazı hususların yer aldığı hadislerin olduğunu da söylemek mümkündür.³³ Hz. Peygamber, başta İslâm ümmeti olmak üzere bütün insanlığa yönelik

26 Kur'an'daki uhrevî ticaret hakkında geniş bilgi için bk. Oral, "Ticaret Kavramı Bağlamında Kur'an'da Uhrevî Ticaret", 145-173; Güneş, "Kur'an'da Ticaretin Uhrevî Boyutu", 101-124.

27 Maddî ve manevî rızık hakkında geniş bilgi için bk. Yıldız, *Rızık*, 54-74.

28 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/437 (No. 8842); Müslim, "el-Birr ve's-Sıla", 59; Tirmizî, "Sıfatu'l-Kiyâme", 2 (No. 2418); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 10/259-260 (No. 4411); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 12/40 (No. 11615).

29 Çelik, *Hadislerde Ticaret Ahlakı*, 30.

30 Sadece İbn Mâce, diğer muhaddislerin aksine *es-Sünen*'inde "et-Ticârât" adında bir bölüm açtığı tespit edilmiştir. Bk. İbn Mâce, "et-Ticârât" 1-69 (No. 2137-2307).

31 İbn Ebû Şeybe, "Kitâbu'l-Buyû' ve'l-Akdiye" şeklinde bir başlık atmaktadır. Bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 10/485-682 (No. 20327-21223), 11/27-721 (No. 21224-23879).

32 Bayraktutar, "Ticâret Ahlakı", 271.

33 Çelik, *Hadislerde Ticaret Ahlakı*, 49.

adaletli, doğru ve meşru ticaretin evrensel nitelikteki temel ilkelerini koymuştur.³⁴ Bu ilkeleri kazancın helal olması,³⁵ doğruluk ve dürüstlükten ayrılmamak,³⁶ malın kusurunu ve ayıbını gizlememek,³⁷ hile yapmamak ve karşısındaki insanı aldatmamak,³⁸ yemin etmekten kaçınmak,³⁹ alışverişte kolaylık göstermek,⁴⁰ alıcı ve satıcının birbirinden memnun olarak ayrılması,⁴¹ ölçü ve tartıda dikkatli olmak, bir şey tartıldığında fazlasıyla tartarak vermek,⁴² ticaret yaparken iyi bir ortak olan Hz. Peygamber gibi ortaklarıyla iyi geçinmek,⁴³ imkânı ve gücü yerinde olan bir kimsenin ödeme zamanı geldiğinde borcunu ödemesi, ancak değilse mühlet vermek, karaborsacılık ve tekelcilikten uzak durmak,⁴⁴ satış üzerine satış yapmamak ve müşteri kızdırtmamak (neceş)⁴⁵ şeklinde sıralamak mümkündür.⁴⁶ Ayrıca Hz. Peygamber'in tüccarlık yaptığı Arabistan bölgesinde ticaretin oldukça yaygın olması nedeniyle alım-satımlarda çeşitli alışveriş şekilleri kullanılsa da bunların bazıları İslâm dininin esaslarına uymuyordu. İşte hadislerde yasaklanan veya kerih görülen alışveriş türleri de bulunmaktadır.⁴⁷

Hadislerde ticaretle ilgili pek çok hususun yer almasında kendisi gibi Hz. Peygamber'in yaşadığı bölgedeki insanların çoğunun en önemli geçim kaynaklarından birinin ticaret

34 Buladı, "Kur'an ve Hadislerde Ticaret", 78.

35 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/518-519 (No. 17995); Buhârî, "el-Buyû", 7 (No. 2059); Ebû Dâvûd, "el-Buyû", 66 (No. 3485-3487); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, 9/162 (No. 9426); Dârekutnî, *es-Sünen*, 3/387-388 (No. 2816); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 11/359 (No. 11154). Rızık kumar, rüşvet, faiz, yetim malı yemek, vergi kaçırmak, zekâtтан çalmak vb. batıl yollara tevessül edilmeden tertemiz ve helal yollardan kazanılmalıdır. Bk. Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlakı*, 32.

36 Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11/458 (No. 20999); Dârimî, *el-Müsned*, 3/1652-1654 (No. 2850-2851); İbn Mâce, "et-Ticârât", 1,3 (No. 2139, 2146); Tirmizî, "el-Buyû", 4 (No. 1209-1210); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 11/277-278 (No. 4910); Dârekutnî, *es-Sünen*, 3/387 (No. 2812-2813); Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 2/7 (No. 2142-2143); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 11/14-15 (No. 10512, 10514).

37 İbn Mâce, "et-Ticârât", 45 (No. 2246-2247); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, 22/54 (No. 129).

38 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 11/655 (No. 23607); Dârimî, *el-Müsned*, 3/1655 (No. 2853); Müslim, "el-İmân", 164; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 11/270 (No. 4905); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, 4/123 (No. 3773); Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 2/11 (No. 2155); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 11/310-311 (No. 11065).

39 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 11/384 (No. 22635); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 37/235 (No. 22545); Müslim, "el-Müsâkât", 132; Nesâî, "el-Buyû", 5 (No. 4460); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 11/12 (No. 10508).

40 Mâlik b. Enes, "el-Buyû", 100; Buhârî, "el-Buyû", 16 (No. 2076); İbn Mâce, "et-Ticârât", 28 (No. 2203); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 11/267 (No. 4903); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 11/321-322 (No. 11082).

41 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 16/537-538 (No. 10922); Ebû Dâvûd, "el-Buyû", 53 (No. 2458); Tirmizî, "el-Buyû", 27 (No. 1248); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 11/31 (No. 10544).

42 Tayâlisî, *el-Müsned*, 2/516 (No. 1288); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 11/347 (No. 22524); Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 8/68 (No. 13431); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 31/444-445 (No. 19098); İbn Mâce, "et-Ticârât", 34 (No. 2220); Tirmizî, "el-Buyû", 66 (No. 1305); Nesâî, "el-Buyû", 54 (No. 4592); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 11/424 (No. 11281).

43 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 24/261 (No. 15502-15503); Ebû Dâvûd, "el-Edeb", 20 (No. 4836); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, 7/140 (No. 6619-6620); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 11/570-571 (No. 11533).

44 Tayâlisî, *el-Müsned*, 2/506 (No. 1280); Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 8/203 (No. 14889); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 10/577 (No. 20762); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 25/37 (No. 15758); Müslim, "el-Müsâkât", 130; İbn Mâce, "et-Ticârât", 6 (No. 2154); Ebû Dâvûd, "el-Buyû", 49 (No. 3447); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 11/414 (No. 11259).

45 Buhârî, "el-Buyû", 70 (No. 2160).

46 Hadislerle göre ticarî kurallar hakkında geniş bilgi için bk. Özafşar vd., *Hadislerle İslam*, 5/28-32; Bayraktutar, "Ticâret Ahlakı", 272-292; Buladı, "Kur'an ve Hadislerde Ticaret", 78-87; Arslan, *Hadislerde Ticari Ahlak*, 18-42; Çelik, *Hadislerde Ticaret Ahlakı*, 50-154.

47 Bu hususlar hakkında bilgi için bk. Arslan, *Hadislerde Ticari Ahlak*, 43-57, 72-86; Özdemir, "Ticaret-Ahlak İlişkisi Bağlamında Hz. Peygamber Tarafından Yasaklanan Bazı Alışveriş Türleri", 400-407.

olmasının önemli bir etken sayılması muhtemeldir. Nitekim Mekke, Arap Yarımadası'nın merkezî konumunda olduğu için burada değişik zamanlarda panayırlar kurulus ve canlı bir ticaret hayatı sürdürülürdü.⁴⁸ Öyle ki Rasûlullah da peygamberlik öncesi ticaretle uğraşmış, bu iş için farklı yerlere ticarî seferler yapmıştır.⁴⁹ Bu durum, bi'setinden öncesinde satıcı konumundayken sonrasında alıcı şeklinde devam etmiş, Hz. Peygamber kişisel ihtiyaçlarını karşılamak için alışveriş yapmıştır.⁵⁰ Ayrıca İslâm dini geldikten sonra da pek çok sahâbînin bu meslekle iştigal ettiği bilinmektedir.⁵¹ Meselâ, Mekke'den Medine'ye hicret eden tüccar sahâbîlerden Abdurrahman b. Avf (öl. 32/652), kardeşlik kurduğu Sa'd b. er-Rebî'in (öl. 3/625) sahip olduğu malın yarısını kendisine vermek istemesini kabul etmemiş, çarşının yolunu göstermesini söyleyerek ticaret yapmaya koyulmuştur.⁵² Hatta Ebû Hureyre'ye (öl. 58/678) Rasûlullah'tan çok hadis rivayet ettiğine yönelik bir soru gelince onun “Muhacir kimselerin çarşıda alışverişle ve Ensar'ın tarlalarında meşgul iken kendisinin karın tokluğuna Hz. Peygamber'in yanından ayrılmadığı” şeklindeki cevabı ashâbın bir kısmının ticaretle uğraştığını açık bir şekilde göstermektedir.⁵³

Beşerî hayatın her yönüne temas edip çeşitli hükümler koyan hadisler, insanoğlu var olduğu sürece devam eden ve dünya hayatının temel geçim yollarından biri olan ticaretle ilgili hususlara da değinmiştir. Fakat diğer alanlarda da bulunduğu gibi ticaret sahasına ilişkin olan bazı hükümlerin kaynakları sıhhat itibarıyla sahih, hasen, zayıf yahut mevzû' olarak nitelenen hadislerdir. Araştırmamızın konusu, ticaretle alakalı halk arasında meşhur bir rivayet olan “Rızkın onda dokuzu ticarettedir. Onda biri/kalan kısmı (sığır, deve gibi büyük veya koyun, keçi gibi küçükbaş) hayvancılıktadır.” hadisidir. Fakat daha ziyade hadisin “Rızkın onda dokuzu ticarettedir.” kısmı insanlar tarafından zikredildiği için çalışmamızın hem başlığında hem de metninde genellikle bu hâline işaret edilmiştir. Bu hadis, gazete köşeleri, popüler dergiler, kitaplar, sosyal medya, iş yeri açılışları/konuşmaları, çeşitli internet siteleri gibi farklı yerlerde kullanılmaktadır. Eskiden ticaret yapan kimselerin bu hadisi çerçeveletip iş yerlerinde duvara astıkları da ifade edilmektedir. İnsanların sıkça kullandığı böyle bir hadisin sıhhatini araştırmak ve kaynaklarını ortaya koymak açısından araştırmamızın önemli olacağı düşünülmektedir. Araştırmamızın amacı, toplumda yaygın olan “Rızkın onda dokuzu ticarettedir.” hadisin sıhhatini tespit etmek ve bu rivayet özelinde insanların, hadislerin zayıf olanlarına değil de sahih olanlarına yönelmelerini sağlamaktır. Bu gayeyi gerçekleştirmek için nitel araştırma yöntemlerinden dokümantasyon metodu kullanılarak günümüze ulaşan başta hadis olmak üzere bütün İslâmî ilimlerdeki eserler Kuramer, Shamela gibi prog-

48 Özafşar vd., *Hadislerle İslam*, 5/25.

49 Hz. Peygamber'in ticarî seferleri hakkında geniş bilgi için bk. Yüksel, “Bir Tacir Olarak Hz. Peygamber”, 138-142.

50 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 40/176 (No. 24146); Buhârî, “el-Buyû”, 33 (No. 2096); Müslim, “el-Müsâkât”, 124-126; İbn Mâce, “er-Ruhûn”, 1 (No. 2436); Nesâî, “el-Buyû”, 83 (No. 4650); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 11/435 (No. 11301). Hz. Peygamber'in alışveriş yaptığını gösteren diğer örnekler için bk. Buladı, “Kur'an ve Hadislerde Ticaret”, 75-78.

51 Buhârî, “el-Buyû”, 8 (No. 2060-2061), 20 (No. 2080).

52 Humeydî, *el-Müsned*, 2/316-317 (No. 1252); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 20/290-291 (No. 12976); Buhârî, “el-Buyû”, 1 (No. 2048-2049); Tirmizî, “el-Birr ve's-Sıla”, 22 (No. 1933); Bezzâr, *el-Müsned*, 13/288 (No. 6863).

53 Humeydî, *el-Müsned*, 2/281 (No. 1176); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12/219 (No. 7275); Buhârî, “el-Buyû”, 1 (No. 2047); Müslim, “Fezâ'ilü's-Sahâbe”, 159; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 5/372 (No. 5835); İbn Hibbân, *el-Ihsân*, 16/104-105 (No. 7153).

ramlar aracılığıyla taranmış, kitaplardaki rivayetin senedli-senedsiz tarihleri belirlenmiş, isnadı olanların râvileri cerh-ta'dîl açısından incelenmiştir. Ancak öncesinde “*Rızkın onda dokuzu ticarettedir.*” hadisine niye meşhûr değil de müştehir denildiğini ortaya koyabilmek için hadis usûlü kitaplarında meşhûr hadis kısımları tetkik edilmiştir. Araştırma sayesinde toplumda yaygın olarak bir hadisin sıhhatinin ve kaynağının tespit edilmesiyle hem insanlara hem de hadis alanına katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Nitekim bu hadis hakkında herhangi bir çalışmanın olmaması da araştırmannın önemini ortaya koyan bir başka husustur.

1. Hadis Usûlünde Meşhûr ve Müştehir Hadis

Hz. Peygamber'den nakledilen hadislerin hepsinin sıhhati aynı olmadığı gibi rivayet edildiği tarik sayısı da farklıdır. Nitekim muhaddislere göre hadisler, sıhhat açısından sahih, hasen, zayıf ve mevzû ile kaynağı açısından kudsi, merfû, mevkûf ve maktû şeklinde dörde, râvi sayısı açısından ise mütevâtir ve âhâd olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Meşhûr hadise muhaddisler ve usûlcüler, bu tasnifin âhâd başlığı altında yer vermektedir. Ancak meşhûru mütevâtirin ya da âhâdın içinde zikreden ilk dönem Hanefî âlimlerin aksine daha sonrakiler, mütevâtir ve âhâddan ayrı bir sınıflandırma olarak kabul etmiştir. Hanefîlerin ilk dönemlerde yaptıkları meşhûr hakkındaki tanımlarında bazı farklılıklar olsa da sonraki süreçte bu ıstılahı şu şekilde tarif ettikleri tespit edilmiştir: “Bir sahâbî veya tevatür seviyesine ulaşmayan bir grup sahâbî tarafından rivayet edilip daha sonra sahâbe ve tâbiûn döneminde mütevâtir hale gelen ve özellikle âlimler tarafından genel kabul gören haberdir.”⁵⁴ Bu tanım, hadis usûlcülerinin meşhûr hadis hakkında yaptıkları tariften oldukça farklıdır.

İlk asırlarda meşhûr kavramı Buhârî (öl. 256/870), Müslim (öl. 261/875), Tirmizî (öl. 279/892), İbn Huzeyme (öl. 311/923), Hâkim en-Nisâbûrî (öl. 405/1014) gibi muhaddisler tarafından daha çok sahih ve makbul olanların yanında sened ve metin açısından yaygınlık kazanan hadisler için kullanılmıştır.⁵⁵ Meselâ, Ebû Dâvûd (öl. 275/889) *es-Sünen*'ine aldığı hadislerin büyük çoğunluğunun meşhûr hadisler olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶ Meşhûr kavramı erken dönemlerde fazla kullanılmadığı için olsa gerek telif edilen ilk hadis usûlü kitabı Râmhürmüzî'nin (öl. 360/971) *el-Muhaddisu'l-fâsil*'inde bu ıstılahı temas edilmemiştir. Hâkim en-Nisâbûrî (öl. 405/1014) ise meşhûr hadis kavramına yer verse de tanımını yapmamakta ancak böyle olan hadisleri iki kısma ayırmaktadır: Birincisi: Sahih ile gayr-i sahih hadisler. Sahih olmayan meşhûr hadise misal olarak “*İlim talep etmek her Müslümana farzdır.*”⁵⁷ ve sahih olana ise “*Ameller ancak niyetlere göredir.*”⁵⁸ rivayetini nakletse de her iki kısma dair başka hadisler de aktarmaktadır. “Hadisçiler ve diğerlerinin bildiği hadisler ile sadece Ehl-i hadisin tanıdığı hadisler” şeklinde ikinci bir sınıflandırma yapan Hâkim, zayıf hadisleri meşhûr kavramının altında zikretmektedir.⁵⁹ Malumdur ki meşhûr bir hadisin sıhhat açısından sahih, hasen veya zayıf olması muhtemeldir. Fakat Hâkim en-Nisâbûrî, meşhûr

54 Yargı, *Meşhur Sünnetin Dindeki Yeri*, 47. Hanefî âlimlere göre meşhûr haber hakkında bilgi için bk. Yargı, *Meşhur Sünnetin Dindeki Yeri*, 37-56; Apaydın, “Meşhur”, 29/368-371.

55 Bu manada kullanım hakkında bk. Sağlam, *Müştehir Hadisler*, 33-40.

56 Ebû Dâvûd, *Risâletü Ebî Dâvûd ilâ ehl-i Mekke*, 29.

57 İbn Mâce, “es-Sünne”, 17 (No. 224); Bezzâr, *el-Müsne'd*, 13/240 (No. 7476); Ebû Ya'lâ, *el-Müsne'd*, 5/223 (No. 2837); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, 1/7 (No. 9).

58 Buhârî, “Bed'u'l-Vahiy”, 1 (No. 1); İbn Mâce, “ez-Züh'd”, 26 (No. 4227); Ebû Dâvûd, “et-Talâk”, 11 (No. 2201); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 1/127 (No. 184).

59 Hâkim en-Nisâbûrî, *Ma'rifetu 'ulûmî'l-hadis*, 304-308.

hadisin ıstılah manası dışında bazı ilim ehli arasında şöhret bulan kısmına ilk defa işaret eden olmasına karşılık hadis diye bilinen ama aslı olmayan sözler ile mevzû' haberlerden bahsetmemektedir.⁶⁰ Hatîb el-Bağdâdî (öl. 463/1071) ise "kendi zamanındaki hadis talebelerinin çoğunun meşhûr hadisten çok garip hadislerin bulunduğu kitapları ve ma'rûf hadisten çok münker hadis işitmek istediklerini" söylese de o da meşhûr hadisin ıstılah manası hakkında başka bir şey dememektedir.⁶¹

Bir başka usûl eseri müellifi Kâdî İyâz'ın (öl. 544/1149) da bu konuda herhangi bir görüşü bulunmasa da hadis usûlünün en temel eserlerinden biri olan '*Ulûmu'l-hadîs*'te İbnü's-Salâh (öl. 643/1245), Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin her iki tasnifine de yer verip misal olarak çeşitli hadisler aktarmaktadır. Fakat meşhûr hadislerin gayr-i sahih kısmına dair yukarıda nakledilen hadis dışında Hâkim'den farklı olarak Ahmed b. Hanbel'den onun halkın arasında aslı olmadığını söylediği dört hadisi rivayet etmektedir: 1. "*Kim beni Âzâr (Mart)'ın çıkışıyla müjdelerse ben de onu cennetle müjdelirim.*" 2. "*Kim bir zimmîye eziyet ederse kıyamet günü onun hasmı olurum.*" 3. "*Kurban kesme gününüz, oruç tutma gününüzdür.*" 4. "*İsteyenin at üzerinde olsa da hakkı vardır.*"⁶² Meşhûr hadisi "bir topluluğun naklettiği hadis" şeklinde tanımlayan İbnü's-Salâh,⁶³ ilk defa insanların arasında dolaşan ve aslı bulunmayan haberleri kapsayan bir başka bölümden bahsetmektedir.⁶⁴ Fakat bu eserin muhtasarı olan İrşâd'da Nevevî (öl. 676/1277), aslı olmayan hadisleri zikretmeyip diğer hususlara işaret etmektedir.⁶⁵ Fıkıhçılar ve usûlcülerin mütevatiri meşhûr hadisin kısımlarından birisi olarak gördüklerini söyleyen İbnü's-Salâh ile Nevevî'ye karşılık Alâî (öl. 761/1359) ikisinin arasındaki fark bulunduğunu belirtmektedir.⁶⁶ Fakat meşhûrun mütevatir veya müstefiz olabileceğini belirten İbn Kesîr (öl. 774/1373), şöhretin nisbî bir şey olduğunu söyleyip meşhûru "üçten fazla râvîsi olmayan hadis" şeklinde tanımlamaktadır. İnsanların arasında aslı olmayan veya mevzû' hadislerin şöhret bulduğunu belirtmekte, daha önceki âlimlerin zikrettiği gibi Ahmed b. Hanbel'den gelen rivayetleri aktarmaktadır.⁶⁷

Meşhûr hadisin tanımına bazı sınırlamalar getiren İbn Kesîr'in akabinde İbn Hacer (öl. 852/1449), günümüzdeki ıstılâh anlamıyla meşhûr hadisin tanımını yapıp kavramsallaşmasını sağlamıştır.⁶⁸ O, meşhûr hadisi âhâdın altında ilk sırada zikrederek şöyle tarif etmiştir: "İkiden fazla râvinin rivayet ettiği sınırlı tariki olan hadistir." Meşhûrun müstefizden daha genel olduğunu söyleyip müstefizi "başından sonuna kadar tarikleri eşit olan hadis" şeklinde açıklayan İbn Hacer, meşhûrun bu manasının yanı sıra halk dilinde şöhret bulmuş haberleri, bir veya daha fazla isnadı olan ya da hiç isnadı bulunmayan haberleri de kapsadığını ifade etmekte, ancak herhangi bir örnek vermemektedir.⁶⁹ Fakat *Nüzhetü'n-nazar*'ın haşiyesi *el-Yevâkıt ve'd-dürer*'de bu manada diğer eserlerdeki rivayetlerden farklı olarak

60 Sağlam, *Müştehir Hadisler*, 42.

61 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 159.

62 İbnü's-Salâh, '*Ulûmu'l-hadîs*, 265-269; *Keşfu'l-hafâ*'da bu dört hadis nakledilip aslı olmadığı ifade edilmektedir. Bk. Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, 1/161 (No. 417).

63 İbnü's-Salâh, '*Ulûmu'l-hadîs*, 270.

64 İbnü's-Salâh, '*Ulûmu'l-hadîs*, 265-266. Ayrıca bk. Sağlam, *Müştehir Hadisler*, 44.

65 Nevevî, *İrşâdu tullâbi'l-hakâik*, 262-265.

66 Münâvî, *el-Yevâkıt ve'd-dürer*, 1/152-153.

67 İbn Kesîr, *İhtisâru 'ulûmi'l-hadîs*, 222-223.

68 Sağlam, *Müştehir Hadisler*, 46.

69 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 42-43.

“Ümmetimin âlimleri Benî İsrail’in peygamberleri gibidir.”⁷⁰ ve “Ben adil bir melik Kisrâ zamanında doğdum.”⁷¹ hadislerini zikretmektedir.⁷² Süyûtî (öl. 911/1505) ise “ikiden fazla tariki olan ve mütevatir seviyesine ulaşmayan hadis” şeklinde yaptığı tanımla İbn Hacer’in bu konudaki görüşlerine yer verip Hâkim’in sınıflandırmasını aktarmaktadır. İstilah manasıyla meşhûrun sahih kısmına “Allah, ilmi bir anda çekip almaz.”⁷³ hadisi misal olarak zikredip Hâkim ile İbnü’s-Salâh’ın bu bağlamda zikrettiği hadis olan “Ameller ancak niyetlere göredir.”⁷⁴ rivayetine başının ferd olması hasebiyle itiraz edildiğini söylemektedir. Yine onların zayıf olan meşhûr hadise misal için naklettikleri “İlim talep etmek her Müslümana farzdır.”⁷⁵ hadisini tariklerinin bir araya gelmesiyle hasen seviyesinde olduğunu belirtip bu kısma örnek olarak zikretmekte ve meşhûrun zayıf hâline ise “Kulaklar baştandır.”⁷⁶ hadisini aktarmaktadır. Sonrasında hadisçiler, fakihler, usûlcüler ve dilciler nezdinde meşhûr olan hadislere sıhhat derecelerini belirterek işaret eden Süyûtî, akabinde halk dilinde şöret bulmuş rivayetleri sıralamaktadır. Fakat burada dikkat çeken husus, daha önceki âlimlerin genellikle sadece aslı olmayan/mevzû hadisleri bu konuda misal olarak zikretmelerine karşılık Süyûtî’nin sahih, hasen, zayıf ve aslı olmayan/mevzû rivayetlere yer verdiği görülmüştür. Halk arasında meşhûr olan sahih hadise “İnsanlarla geçimli olmak sadakadır.”,⁷⁷ “Bereket büyüklerinizledir.”⁷⁸ ve “Haberi almak görmek gibi değildir.”,⁷⁹ hasen hadise “Kendisiyle istişare edilen kimse güvenilir biri olmalıdır.”⁸⁰ ve “Acele etmek şeytandandır.”,⁸¹ zayıf hadise “Ümmetimin ihtilafı rahmettir.”,⁸² “Müminin niyeti amelinden hayırlıdır.”⁸³ ve “Gönüller, kendisine iyilik yapan kimseyi sevmekle yazgılıdır.”⁸⁴ ile aslı olmayan hadise “Kendisini bilen rabbini bilir.”,⁸⁵ “Ben bilinmeyen bir hazine idim.”⁸⁶ ve “Patlıcan her ne niyetle yenirse onu temin eder.”⁸⁷ rivayetlerini misal olarak nakletmektedir. Süyûtî, son iki kısma bunların haricinde başka örnekler de vermektedir. Aslı olmayan hadis kısmın-

70 Sehâvî, *el-Makâsıdu'l-hasene*, 459 (No. 702); Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, 2/83 (No. 1744).

71 Sehâvî, *el-Makâsıdu'l-hasene*, 707 (No. 1721); Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, 2/454-455 (No. 2927).

72 Münâvî, *el-Yevâkit ve'd-dürer*, 1/154-155.

73 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 59/11 (No. 6511); Buhârî, “el-‘İlim”, 34 (No. 100); Müslim, “el-‘İlim”, 13; İbn Mâce, “es-Sünne”, 8 (No. 52); Tirmizî, “el-‘İlim”, 5 (No. 2652).

74 Buhârî, “Bed’u'l-Vahiy”, 1 (No. 1); İbn Mâce, “ez-Zühd”, 26 (No. 4227); Ebû Dâvûd, “et-Talâk”, 11 (No. 2201); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 1/127 (No. 184).

75 İbn Mâce, “es-Sünne”, 17 (No. 224); Bezzâr, *el-Müsned*, 13/240 (No. 7476); Ebû Ya’lâ, *el-Müsned*, 5/223 (No. 2837); Taberânî, *el-Mu’cemu'l-evsat*, 1/7 (No. 9).

76 Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 1/11 (No. 23); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 36/648 (No. 22310); İbn Mâce, “et-Tahâret”, 53 (No. 443-445); Ebû Dâvûd, “et-Tahâret”, 48 (No. 134).

77 İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 2/216 (No. 471).

78 İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 2/319 (No. 559); Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek*, 1/131 (No. 210).

79 İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 14/96 (No. 6213); Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek*, 2/351 (No. 3250).

80 Tirmizî, “el-Edeb”, 57 (No. 2822).

81 Tirmizî, “el-Birr ve’s-Sıla”, 66 (No. 2012).

82 Beyhakî, *el-Medhal*, 2/580 (No. 1248); Sehâvî, *el-Makâsıdu'l-hasene*, 69-70 (No. 39); Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, 1/66-68 (No. 153).

83 Taberânî, *el-Mu’cemu'l-kebir*, 6/185 (No. 5942); Beyhakî, *Şu’abu'l-îmân*, 9/176 (No. 6446); Sehâvî, *el-Makâsıdu'l-hasene*, 701-702 (No. 1260); Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, 2/430-431 (No. 2836).

84 Beyhakî, *Şu’abu'l-îmân*, 2/38 (No. 465); Sehâvî, *el-Makâsıdu'l-hasene*, 280-281 (No. 365); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-müntesire*, 101 (No. 176); Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, 1/395-396 (No. 1063).

85 Sehâvî, *el-Makâsıdu'l-hasene*, 657 (No. 1149); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-müntesire*, 185 (No. 393); Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, 2/343-344 (No. 2532).

86 Sehâvî, *el-Makâsıdu'l-hasene*, 521 (No. 838); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-müntesire*, 163 (No. 330); Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, 2/173 (No. 2016).

87 Sehâvî, *el-Makâsıdu'l-hasene*, 231 (No. 279); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-müntesire*, 89 (No. 148); Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, 1/327-329 (No. 874).

daki diğer rivayetlerin Ahmed b. Hanbel’den aktarılan nakildeki hadisler olduğu görülmüştür.⁸⁸ Süyûtî’nin bu yaklaşımı çalışmada ele alınan “*Rızkın onda dokuzu ticarettedir.*” hadisi açısından önemli olduğu söylenebilir. Zira diğer âlimler genellikle herhangi bir kaynağı/senedi olmayan rivayetleri zikretmesine karşılık Süyûtî, bu rivayette olduğu gibi bazı hadis kitaplarında bulunan hadisleri de sıralamaktadır. Meşhûr hadis konusundaki bu yaklaşım, günümüze kadar genellikle aynı şekilde kabul edilmeye devam etmiş ve ıstılah manasının yanı sıra kelime anlamıyla da halk dilinde meşhûr olan hadislerin bu kavramın altına girdiği ifade edilmiştir.⁸⁹

Meşhûr kavramı her ne kadar İbn Hacer’le birlikte hadis usulündeki manasına kavuşsa da hicrî üçüncü asırdan itibaren kelime anlamına uygun olarak hadisçiler, usûlcüler, halk vb. gruplar arasında yayılan ve sahih olmayan hadisler için de kullanılmıştır. Ancak böyle olan haberler için müştehir değil de meşhûr ve müstefiz terimlerinin tercih edilmesi, ilk dönem muhaddisler arasında müştehir ıstılahının henüz oluşmadığı, hicrî dördüncü asırdan itibaren bazı hadisçilerin bu ıstılahı kullandığı ve bir kısım usûlcülerin her iki ıstılahı bazen birbirinin yerine zikrettiği belirlenmiştir.⁹⁰ Nitekim hadis usûlü kitaplarında müştehir kavramının meşhûr kadar kullanılmaması nedeniyle halk dilinde yayılan hadisler için genellikle meşhûr ıstılahı ön plana çıkmıştır. Bundan dolayı yukarıda ifade edildiği gibi müştehir hadisin altına girebilecek halk arasında şöhret bulan hadisler için meşhûr kavramının ilk asırlardan günümüze kadar kullanılmaya devam ettiği görülmüştür. Hatta hadis usûlü eserlerinde böyle olan hadisler için “müştehir” ıstılahının açıkça kullanıldığı tespit edilememiştir.⁹¹ Ancak ‘Alî el-Kârî’nin (öl. 1014/1605) “halkın dilinde müştehir olan” şeklinde bir ifadesi bulunmakta olup bu kısmı meşhûr hadisin kapsamından çıkarmaktadır.⁹² Fakat insanların arasında meşhûr olan haberlerin toplandığı eserlerin isminde “müştehir” kelimesinin yer alması dikkat çekmektedir. Zerkeşî’nin (öl. 794/1392) *et-Tezkire*, Sehâvî’nin (öl. 902/1496) *el-Makâsıdu’l-hasene*, Süyûtî’nin *ed-Dürerü’l-müntesire*, Semhûdî’nin (öl. 911/1505) *el-Gummâz ‘ale’l-Lummâz*, ‘Aclûnî’nin (öl. 1162/1749) *Keşfu’l-hafâ* adlı eserleri böyle olan çalışmalardan bazılarıdır.⁹³ Ancak bu durum, müştehir kavramının kullanılmasını yaygınlaştırmamış, eserlerin kapakları ve önsözleriyle sınırlı kalmış,⁹⁴ birkaçı dışında hadis usûlü kaynaklarında kullanılmamıştır. Dolayısıyla hadis usulündeki âhâd haberin bir çeşidi olan meşhûr hadisten hem mahiyet hem de format açısından farklı olan halk arasında yayılan haberler için meşhûr yerine müştehir ıstılahının kullanımı daha uygun olduğu tespit edilmiştir.⁹⁵ Sonuç olarak müştehir hadisin karşılığı olan halk dilinde yayılmış haberler, hadis usûlü kitaplarında meşhûr hadisin bir çeşidi olarak değerlendirilmiştir. Fakat günümüze bu kavramın yerleşmeye ve kullanılmaya başlandığı, hadis ıstılahları arasında kendine yer

88 Süyûtî, *Tedribu’r-râvî*, 5/5-26.

89 Sağlam, *Müştehir Hadisler*, 48-50.

90 Sağlam, *Müştehir Hadisler*, 62, 66.

91 Fakat İbn Kesîr ile İbn Hacer, hadis usûlü kitaplarında müştehir olarak değil de اشهر şeklinde zikretmektedir. Bk. İbn Kesîr, *İhtisâru ‘ulûmi’l-hadis*, 222; İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, 43.

92 Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti’l-fiker*, 227.

93 Bu konudaki literatür için bk. Sağlam, *Müştehir Hadisler*, 207-280, 430-433.

94 Sehâvî, *el-Makâsıdu’l-hasene*’nin girişinde şöhret ifadesiyle ıstılah manasındaki meşhûr hadisleri değil de insanların dillerinde şöhret bulmuş sözleri kastettiğini belirtmektedir. Bk. Sehâvî, *el-Makâsıdu’l-hasene*, 35-36.

95 Yavuz, *Sehavi (902/1496) ve el-Mekâsıdu’l-Hasene Adlı Eserinin Tenkid ve Tahlili*, 87; Sağlam, *Müştehir Hadisler*, 67.

edindiği ifade edilebilir.⁹⁶ Bu nedenle araştırmada ele alınan “Rızkın onda dokuzu ticarettedir.” hadisi için de usûldeki meşhûr hadis tarifi uymadığı için müstehir hadis kavramı tercih edilmiştir. Ancak hem halk arasında yaygın olan hem de usûldeki tanıma uyan hadisler için meşhûr kavramını kullanmak mümkündür.

2. “Rızkın Onda Dokuzu Ticarettedir.” Hadisinin Tahrîci ve Değerlendirilmesi

“Rızkın onda dokuzu ticarettedir. Onda biri/kalan kısmı (sığır, deve gibi büyük veya koyun, keçi gibi küçükbaş) hayvancılıktadır.” hadisi başta Kütüb-i Sitte olmak üzere elimizde bulunan temel hadis kaynaklarımızın hiçbirisinde nakledilmemektedir. Ayrıca bu hadis, halk dilinde meşhûr olan hadislerin toplandığı kitaplarda da bulunmamaktadır. Fakat derleme olan bazı hadis eserlerinden hareketle günümüze ulaşmayan ya da eksik ulaşan bazı temel hadis kaynaklarında yer aldığı görülmüştür. Ancak böyle olsa da hadisin istilah manasıyla meşhûr olduğunu söylemek mümkün değildir. Şimdi bu rivayetin ilk asırlardan günümüze kadar hangi eserlerde ve nasıl nakledildiğini inceleyelim.

Kronolojik olarak takip edilecek olursa mevcut kaynaklara göre bu hadisin en erken geçtiği yer, Asmaî'nin (öl. 216/831) develer hakkında yazdığı Kitâbu'l-İbil'idir. Asmaî, rivayeti temriz sigasıyla (جذبة) isnadsız olarak nakletmektedir.⁹⁷ Asmaî'den sonra rivayeti ilk defa senediyle nakleden ise Ebû Ubeyd'dir (öl. 224/838). O, hadislerde geçen nâdir kelimeleri açıklamak için telif ettiği Garîbü'l-hadîs'te rivayetdeki «السَّائِبَاءُ» kelimesini açıklamak için aktarmaktadır. Ebû Ubeyd, hadisin “Rızkın onda dokuzu ticarettedir. Kalan kısmı ise hayvancılıktadır.” şeklindeki lafzını zikrettikten sonra senedine işaret etmektedir: Hüseyim b. Beşîr es-Sülemî (öl. 183/799)→Dâvûd b. Ebû Hind (öl. 139/757)→Nu'aym b. Abdurrahman el-Ezdî (öl. ?).⁹⁸ Râvilerden Hüseyim “sika” olarak kabul edilse de tedlîs yaptığı, fakat “ahberenâ” lafzıyla naklettiği hadislerde onun hüccet olduğu ifade edilmektedir.⁹⁹ Bu hadiste ise hocasından “ahberenâ” sigasıyla nakletmektedir. Dâvûd ise sağlam kabul edilmekte, hatta Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) iki defa “sika sika” diyerek onu ta'dîl etmektedir.¹⁰⁰ Fakat hadisi Hz. Peygamber'e ref' eden Nu'aym b. Abdurrahman hakkında ise fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Genellikle sadece Ebû Hureyre'den hadis nakleden Nu'aym'ın kendisinden ise bir tek Dâvûd b. Ebû Hind'in rivayet ettiği zikredilmekte, hakkında herhangi bir cerh-ta'dîl ifadesi yer almamaktadır.¹⁰¹ Bazı âlimler onu sahâbeden saysa da bunun hatalı olduğu belirtilmektedir.¹⁰² Buna göre her ne kadar Hüseyim ile Dâvûd sika olsa da tâbîinden olan Nu'aym'ın kendisi mechûl, yani mechûlü'l-'ayndır. Çünkü kendisinden sadece bir kimsenin rivayet ettiği görülmektedir. Böylece mürsel olan hadise sened açısından zayıf demek mümkündür.

96 Aydınlı, *Hadis Istilahları Sözlüğü*, 226.

97 Asmaî, *Kitâbu'l-İbil*, 51.

98 Ebû Ubeyd, *Garîbü'l-hadîs*, 3/285-287 (No. 466).

99 İclî, *Târihu's-sikât*, 459-460; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/115-116; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 30/283; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 8/290-291; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 4/280-282. Ayrıca bk. Ertürk, “Hüseyim b. Beşîr”, 19/64.

100 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/411-412; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 8/465-466; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 6/377.

101 Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, 9/503-504; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/461; İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, 5/477.

102 İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 1201.

“Rızkın onda dokuzu ticarettedir.” hadisinin senedle birlikte Ebû Nu’aym’dan sonra rivayet edildiği bir başka eser, İbn Ebü’l-Dünyâ’nın (öl. 281/894) İslâhu’l-mâl’ıdır. Bu kitapta “Muhammed b. es-Sabbâh ed-Dûlâbî (öl. 227/841)→Hüseyim b. Beşîr→Dâvûd b. Ebû Hind→Nu’aym b. Abdurrahman el-Ezdî” senediyle Ebû Ubeyd’in Garîbu’l-hadîs’indeki gibi aynı senedle nakledilmekte, fakat ikinci cümleye (Kalan kısmı/onda biri hayvancılıktadır) İbn Ebü’l-Dünyâ yer vermemektedir.¹⁰³ Ancak İbn Ebü’l-Dünyâ’nın hocası Dûlâbî “sika” birisi olsa da¹⁰⁴ Nu’aym’dan dolayı bu tarihin de zayıf olduğu söylenebilir. İbn Ebü’l-Dünyâ dan önce temrîz sigasıyla nakledilmeye devam edilen hadis,¹⁰⁵ ondan sonra Hz. Peygamber zikredilerek cezm (جَسْم) lafzıyla rivayet edilmektedir. Bu şekilde genellikle sözlük¹⁰⁶ ve garîbu’l-hadîs¹⁰⁷ kitaplarında «السَّيْبِيَّة» ya da «أَعْشَار» kelimelerini açıklamak için senedsiz olarak zikredilmekte, ayrıca hadis şerhi,¹⁰⁸ fıkıh,¹⁰⁹ tefsir¹¹⁰ vb. diğer eserlerde de genellikle ticaretin faziletine delil göstermek için isnadı olmadan yer almaktadır.

Gazzâlî (öl. 505/1111) İhyâ’da “Rasûlullah şöyle buyurmuştur” deyip “Sizin ticaret yapmanız gerekmektedir. Çünkü ticarete rızkın onda dokuzu vardır.” lafzıyla nakletmektedir.¹¹¹ Bu eserdeki hadisleri tahrîc eden Irakî (öl. 806/1404) ise İbrâhîm el-Harbî’nin (öl. 285/899) Garîbu’l-hadîs’te “Rızkın onda dokuzu ticarettedir.” lafzıyla Nu’aym b. Abdurrahman’dan naklettiğini ve ricalinin sika olduğunu ifade etmekte, onun sahâbe değil de tâbiûndan olduğuna işaret etmektedir.¹¹² Fakat tespit edildiği üzere Nu’aym zayıf olup ayrıca Harbî’nin eserinde de geçtiği belirlenememiştir. Irâkî dışında başka birisi hadisin kaynağı olarak Harbî’yi göstermemiştir. Belki de Irâkî hem Kâsım b. Sellâm’ın hem de İbrâhîm el-Harbî’nin Garîbu’l-hadîs müellifi olması nedeniyle eserlerin müelliflerini karıştırmış olabilir.

el-Câmi’u’s-sagîr’de “Rızkın onda dokuzu ticarettedir. Kalan kısmı ise hayvancılıktadır.” hadisini zikreden Süyûtî, kaynak olarak Sa’îd b. Mansûr’un (öl. 227/842) es-Sünen’ini zikretmekte ve onun Nu’aym b. Abdurrahman el-Ezdî ile Yahyâ b. Câbir et-Tâî’dan (öl. 126/744) mürsel olarak rivayet ettiğine işaret etmektedir.¹¹³ Ancak günümüzde bulunan Sa’îd b. Mansûr’a ait es-Sünen baskılarında bu rivayet tespit edilememiştir.¹¹⁴ Muhtemel nedeni ise Sa’îd b. Mansûr’un hadis kitabının tamamının elimize ulaşmaması ya da henüz gün yüzüne çıkartılamamasıdır. Süyûtî’nin Nu’aym dışında zikrettiği ikinci tarihin râvisi Yahyâ b. Câbir “sika” olsa da¹¹⁵ Sa’îd b. Mansûr’a kadar uzanan seneddeki râvilerin kim olduğu belli

103 İbn Ebü’l-Dünyâ, *İslâhu’l-mâl*, 73 (No. 213).

104 Mizzî, *Tehzîbu’l-kemâl*, 25/390-391; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 10/671-672; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 3/593.

105 Örnek için bk. Yahyâ b. Ma’în, *et-Târîh*, 4/49.

106 Bazı dil kitapları için bk. Cevherî, *es-Sihâh*, 2/746; İbn Fâris, *Mu’cemu mekâyisi’l-luga*, 3/131; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 4/570.

107 Birkaç garîbu’l-hadîs kitabı için bk. Zemahşerî, *el-Fâ’ik*, 2/147; İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 3/240.

108 Bk. İbn Abdülberr, *el-İstizkâr*, 27/440; Aynî, *’Umdetu’l-kârî*, 20/265.

109 Bk. Mâverîdî, *el-Hâvî’l-kebîr*, 5/5; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 14/484.

110 Bk. Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 7/273; Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 5/468.

111 Gazzâlî, *İhyâ’u ’ulûmi’d-dîn*, 3/241.

112 Irâkî, *el-Muğnî*, 1/419 (No. 1588).

113 Süyûtî, *el-Câmi’u’s-sagîr*, 198 (No. 3296).

114 Bk. Ebû ’Osmân Sa’îd b. Mansûr el-Horasânî, *Kitâbu’s-Sünen*, thk. Habîburrahman el-A’zamî, 2 Cilt (Bombay: ed-Dâru’s-Selefiyye, 1982); Ebû Osman Sa’îd b. Mansûr el-Horasânî, *Sünenü Sa’îd b. Mansûr*, thk. Sa’d b. Abdullah b. Abdül’azîz, 8 Cilt (Riyad: Dâru’s-Sumay’î, 1997).

115 İclî, *Târîhu’s-sikât*, 469; Mizzî, *Tehzîbu’l-kemâl*, 31/250; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 4/345.

olmadığı için bu rivayet hakkında da sahih hükmü vermek mümkün değildir. Malumdur ki Süyûtî, el-Câmi'u's-sagîr'i Cem'u'l-cevâmi'deki hadislerden seçerek oluşturmuştur.¹¹⁶ Fakat Cem'u'l-cevâmi'de aynı metinle hadisi nakletmekte ve Ebû Ubeyd'in Garîbu'l-hadis'te Nu'aym b. Abdurrahman'dan mu'dâl olarak rivayet ettiğini zikretmektedir.¹¹⁷ Böyle bir durumda el-Câmi'u's-sagîr ya Cem'u'l-cevâmi'in muhtasarı değildir ya da el-Câmi'u's-sagîr'de istinsah edilirken yapılan hatalar yer almaktadır. Ancak Süyûtî'nin Cem'u'l-cevâmi', el-Câmi'u's-sagîr ve Ziyâdetu'l-Câmi'ini bir araya getiren Müttakî el-Hindî (öl. 975/1567) ise hadisi naklettikten sonra kaynak olarak Süyûtî gibi Sa'îd b. Mansûr'u zikretmektedir.¹¹⁸ Bunun nedeni ise Müttakî el-Hindî'nin öncelikle el-Câmi'u's-sagîr ve Ziyâdetu'l-Câmi'ideki hadisleri Kenzu'l-'ummâl'da zikretmesi olabilir. "Rızkın onda dokuzu ticarettedir." hadisini ilk olarak el-Câmi'u's-sagîr'den aldığı için Müttakî el-Hindî de bu şekilde eserinde zikretmiştir. Ayrıca Süyûtî, tefsiri ed-Dürri'l-mensûr'da da Sa'îd b. Mansûr'un Nu'aym'dan tahrîc ettiğini söyleyip hadisi nakletmektedir.¹¹⁹

Süyûtî, el-Câmi'u's-sagîr'deki hadisi zikretmesinin sonucu olarak bu kitabın şerhlerinde bazı değerlendirmeler yer almaktadır. Münâvî (öl. 1031/1622), Nu'aym b. Abdurrahman hakkında et-Teysîr'de "sika" derken Feyzu'l-kadîr'de "makbûl" demektedir. Yahyâ b. Câbir için "sika" diyen Münâvî, hadisin râvilerini "güvenilir" olarak kabul etmektedir.¹²⁰ Nitekim Azîzî (öl. 1070/1659) de Münâvî gibi düşünmektedir.¹²¹ Fakat San'ânî (öl. 1182/1768) ne Nu'aym'ı ne de hadisin diğer râvilerini tevsik etmektedir.¹²² Ashında Ebû Ubeyd ile İbn Ebû'd-Dünyâ'nın kitaplarındaki hadisin diğer râvileri hakkında "sika" demek mümkün olsa da aynı şeyi Nu'aym için söylemek mümkün değil gibidir. Nitekim aşağıda ifade edildiği üzere Bûsîrî gibi bazı âlimler de onu zayıf kabul etmiştir. Hatta Nu'aym sika olsa bile hadis mürsel olduğu için yine zayıftır. Çünkü muhaddisler göre mürsel hadis zayıftır.¹²³

Bûsîrî'nin (öl. 840/1436) içlerinde Müsedded b. Müserhed'in (öl. 228/843) olduğu 10 muhaddisin müsnedlerinde olup Kütüb-i Sitte'de bulunmayan hadisleri topladığı İthâfu'l-meher'e'deki bu hadisin senedi ve metni şöyledir: Müsedded b. Müserhed→Hâlid b. Abdullah et-Tahhân (öl. 282/896)→Dâvûd b. Ebû Hind→Nu'aym b. Abdurrahman şöyle demiştir: Bana ulaştığına göre Rasûlullah "Rızkın onda dokuzu ticarettedir." buyurmuştur. Nu'aym dedi ki: "Kalan onuncu kısmın kazancı hayvanda yani koyundadır." Bûsîrî, devamında Nu'aym b. Abdurrahman'ın cehaletinden dolayı isnadının zayıf olduğunu ifade etmektedir.¹²⁴ Fakat aynı şekilde hadisi nakleden İbn Hacer ise herhangi bir şey demeden Müsedded'den aktarmakla yetinmektedir.¹²⁵ Buna karşılık Cevâlikî (öl. ?), hadisi aynı metinle Muhammed b. Eyyûb el-Becelî (öl. 294/907) aracılığıyla Müsedded'den nakletmektedir.¹²⁶ Hadisin bu rivayetinde senedin yanı sıra dikkat çeken bir başka husus ise metnin ikinci kısmının Nu'aym'a

116 Özkan, "Süyûtî", 38/191.

117 Süyûtî, *Cem'u'l-cevâmi'*, 4/356 (No. 12665).

118 Müttakî el-Hindî, *Kenzu'l-'ummâl*, 4/30 (No. 9342).

119 Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 4/349.

120 Münâvî, *et-Teysîr*, 1/448; Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, 3/244.

121 Azîzî, *es-Sirâcu'l-münîr*, 3/29.

122 San'ânî, *et-Tenvîr*, 5/40-41.

123 Bu konuda geniş bilgi için bk. Polat, *Mürsel Hadisler*, 105-165.

124 Bûsîrî, *İthâfu'l-hiyere*, 3/275 (No. 2730).

125 İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-âliye*, 7/352 (No. 1434).

126 Cevâlikî, *Ehâdisu İbni'd-Düveys ve Ebî Bekr el-Eyyâmî*, 181.

ait olarak zikredilmesidir. Oysa yukarıda görüldüğü üzere bu kısım da Hz. Peygamber’e nispet edilerek aktarılmaktaydı.

Bazı kitaplarda “Rızkın onda dokuzu ticarettedir.” hadisinin benzerleri de nakledilmektedir. Bişr b. Matar ed-Dekkâk (öl. 262/876), el-Hadîs’inin ikinci cüzünde Abdullah b. Zeydân (öl. 313/926)→Muhammed b. Amr b. Hammâd (öl. ?)→el-Hasen b. el-Hüseyn el-Uranî (öl. ?)→Mendel b. Ali el-Anezî (öl. 168/785)→İbn Cüreyc (öl. 150/767)→Atâ’ b. Ebû Rabâh (öl. 114/732)→İbn Abbâs’tan (öl. 68/687-88) gelen senedle şöyle bir merfû rivayete yer vermektedir: “Ey Kureyş topluluğu! Mevaliler, ticarete sizi geçmesin. Ticaretin 20 kapısı vardır. Bunun 19’u tacir içindir. Kalan biri ise eliyle iş yapan kimsenindir. Yemin eden ve dürüst davranmayan tacir hariç doğru sözlü tüccar fakirleşmez.”¹²⁷ Deylemî (öl. 509/1115), el-Firdevs’ten isnadı olmadan İbn Abbâs’tan naklen aynı metni rivayet etmektedir.¹²⁸ Deylemî’nin muhaddis oğlu Şehredâr (öl. 558/1163) ise Müsnedü’l-Firdevs’ten el-Firdevs’teki rivayetlerin senedlerini tespit etmiş, onları yeniden alfabetik sıraya koymuş, esere ayrıca 5.000 kadar hadis ilâve etmiştir. İbn Hacer ise Müsnedü’l-Firdevs’in meşhur hadis kitaplarında yer almayan garîb rivayetlerini el-Garâ’ibu’l-mültekata’da senedleriyle nakletmiştir.¹²⁹ Bu eserde Deylemî’nin zikrettiği hadisin senedini İbn Hacer, oğlu Şehredâr’dan aktararak şöyle zikretmektedir: “Babası (Deylemî)→Abdülmelik b. Abdulgaffâr (öl. ?)→Ebû Bekir Ahmed b. el-Hasen el-Cündî (öl. ?)→Ebû Bekir b. Buhayt (öl. 372/983)→Abdullah b. Zeydân (öl. 313/926)→Muhammed b. Amr b. Hammâd (öl. ?)→el-Hasen b. el-Hüseyn el-Uranî (öl. ?)→Mendel b. Ali el-Anezî (öl. 168/785)→İbn Cüreyc (öl. 150/767)→Atâ’ b. Ebû Rabâh (öl. 114/732)→İbn Abbâs (öl. 68/687-88).”¹³⁰ Görüldüğü üzere Şehredâr ed-Deylemî ile Bişr b. Matar’ın naklettiği hadisin senedi aynıdır. Ancak hadisin senedinde kim olduğu belli olmayanların yanı sıra hem Süyûtî’nin hem de Müttakî el-Hindî’nin işaret ettiği gibi¹³¹ zayıf olan Mendel b. Ali vardır.¹³² Bu hadisin kısa hâlini İbn Ebû’l-Dünyâ, “Rızkın 20 kapısı vardır. Bunun 19’u tacir içindir. Kalan biri ise eliyle iş yapan kimsenindir.” lafızıyla ‘Abdurrahman b. Sâlih (öl. 235/850)→Ebû Mâlik Amr b. Hişâm el-Cenbî (öl. ?)→Cüveybir b. Sa’îd el-Belhî (öl. ?)→ed-Dahhâk b. Müzâhim (öl. 105/723)→İbn Mes’ûd’dan (öl. 32/652-53) merfû olarak rivayet etmiştir.¹³³ Fakat Cüveybir “zayıf, metruk, leys bi-şey” gibi benzer lafızlarla tenkid edilmektedir.¹³⁴ Böylece “Rızkın onda dokuzu ticarettedir.” hadisinin farklı bir tariki olan bu rivayeti de zayıf olarak kabul etmek gerekmektedir.

Deylemî, el-Firdevs’inde Hz. Ali’den (öl. 40/661) “En hayırlı mesleğiniz ipekçilik ve en hayırlı ticaretiniz ise kumaşçılıktır. Rızkın onda dokuzu ticarettedir, kalan kısmı ise diğer işlerdedir.”¹³⁵ şeklinde bir hadis daha nakletmektedir: Fakat bu hadisin başka bir eserde yer

127 Bişr b. Matar ed-Dekkâk, *el-Hadis*, 13.

128 Deylemî, *el-Firdevs*, 5/287 (No. 8205).

129 Uğur, “Firdevsü’l-Ahbâr”, 13/130.

130 İbn Hacer, *el-Garâ’ibu’l-mültekata*, 8/31-32 (No. 3059).

131 Süyûtî, *Cem’u’l-cevâmi’*, 20/803 (No. 484); Müttakî el-Hindî, *Kenzu’l-ummâl*, 4/128 (No. 9874).

132 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, 8/434-435; İbn Hibbân, *Kitâbu’l-Mecrûhîn*, 2/363-364; İbn Adî, *el-Kâmil*, 10/88-92; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 28/493-499; Zehebî, *Mizânu’l-i’tidâl*, 4/380; İbn Hacer, *Tehzibu’l-Tehzib*, 4/152-153.

133 İbn Ebû’l-Dünyâ, *Islâhu’l-mâl*, 73 (No. 214).

134 İbn ‘Adî, *el-Kâmil*, 3/41-45; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, 2/540-541; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 5/167-171; İbn Hacer, *Tehzibu’l-Tehzib*, 1/320-321.

135 Deylemî, *el-Firdevs*, 2/176 (No. 2879).

almadığı ve önceki hadis gibi İbn Hacer'in kitabında da bulunmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla Hz. Ali'den gelen bu hadis sıhhati hakkında bir hüküm vermek mümkün değildir.

Ebü's-Şeyh (öl. 369/980) Kitâbu'l-'Azame'sinde uzun bir hadisin içerisinde "Rızkın onda dokuzu ticarettedir." hadisinin manasına yakın bir rivayet aktarmaktadır. Bu merfû' hadiste haya, kibir, hırsızlık, cimrilik, zina, fakirlik, şehvet, emanet ve hiddet on bölüme ayrılmış, rızıkla ilgili "Rızık on bölümdür. Dokuzu ticarete ve biri diğer alanlardadır." buyrulmuştur. Ebü's-Şeyh, hadisi tâbiî Hâlid b. Ma'dân'dan (öl. 103/721) mürsel olarak rivayet etmektedir.¹³⁶ Ancak Süyûtî, mevzû' hadisleri topladığı el-Le'âli'l-masnû'a'da Ebü's-Şeyh'e işaret ederek rivayeti aktarmakta, sonrasında ise seneddeki Mervân b. Sâlim'i (öl. ?) "metrûk" olarak tenkid etmektedir.¹³⁷ Zehebî ise Mervân'ın zayıflığında ittifak edildiğini söylemektedir.¹³⁸ Sonuç olarak bu hadisin de zayıf ya da mevzû' olması muhtemeldir.

"Rızkın onda dokuzu ticarettedir..." hadisinin senedli olarak nakledildiği kaynaklar bu şekildedir. Ancak senedsiz olarak ilk asırlarda temrîz sığasıyla rivayet edilmesine karşılık sonraki dönemlerde Hz. Peygamber'in hadisi olarak aktarılmaya devam etmiştir. Hatta hadisin isnadı olmadan daha çok zikredildiğini söylemek mümkündür. Özellikle diğer türlerdeki eserlere nazaran sözlük ile Hanbelî mezhebine ait fıkıh kitaplarında nakledildiği görülmüştür. Böyle eserlerde de bazen Rasûlulah'ın kendisine işaret edilerek ve bazen de "hadis, (Hanbelî fıkıh kitaplarında) âsâr" gibi kelimeler kullanılarak rivayete yer verilmiştir. Hadisin geçtiği kaynakların özelliklerine bakıldığında daha ziyade kelime açıklamalarının olduğu dil-sözlük ile garîbu'l-hadis kitaplarında ve diğer türlerdeki bazı eserlerde de bu amaçla yer aldığı tespit edilmiştir. Fıkıh, şerh, tefsir gibi kitaplarda ise ticaretin faziletini ve diğer kazanç yollarından daha üstün olduğunu göstermek için nakledildiği görülmüştür. Derleme tarzındaki hadis kitaplarında olmasının nedeni ise bu rivayetin Sa'îd b. Mansûr ile Müsedded b. Müserhed'de tahrîc edilmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak hadisin geçtiği bu eserlere ulaşamadığı hangi konuda nakledildiklerini tespit etmek mümkün olmamıştır. Nitekim derleme şeklinde geniş kapsamlı eserler telif edenlerin gayesi, kendilerine göre belirledikleri birçok hadis kaynağındaki rivayetleri bir araya getirmektir.

Sonuç

Allah, herkese rızkını vereceğini ve rızıkı bitmeden vefat etmeyeceğini bildirmektedir. Ancak bu durum, insanı tembelliğe sevk etmemeli ve rızkını kazanmak için çaba ve gayret göstermeli, rızık için önce sebeplere sarılmalı ve sonra tevekkül etmelidir. Bazı kesimlerde var olan yanlış tevekkül anlayışına düşülmemelidir. Zira âlimler, insanın çalışmasına bağlı olarak rızkını kazanacağını benimsemiştir. Yoksa herhangi bir şey yapmadan maişetini sağlamak mümkün değildir. Hatta bir Müslüman çalışarak bu dünyadaki rızkını kazandığı gibi yine çalışarak yani Allah'ın emirlerini yerine getirerek âhiretteki rızkını temin etmektedir.

Her ne kadar araştırmada ele alınan "Rızkın ondan dokuzu ticarettedir." hadisi sahih olmasa da bir Müslüman İslâm dinine uygun olarak ticaret yapmalıdır. Şayet böyle yaparsa ve ticaretle elde ettiği kazanç karşılık şükrederse zaten Allah onun yaptığı işi bereketlen-

136 Ebü's-Şeyh, *Kitâbu'l-'Azame*, 5/1636-1637 (No. 1080).

137 Süyûtî, *el-Le'âli'l-masnû'a*, 1/143-146.

138 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 9/35.

direcek ve rızkını artıracaktır. Elbette bu durum, sadece ticaret için değil de insanın rızkını kazanmak için yaptığı her iş için geçerlidir. Ancak bazen İslâm'a aykırı bir şekilde iş yapanların ya da kazandığı rızka karşılık Allah'a şükür yerine nankörlük edenlerin ya da Müslüman olmayan kimselerin refah ve huzur içinde yaşamasını hatta her şeyi gerektiği gibi yapıp da darlık içinde geçinen kimselerin olmasını Allah'ın bir imtihanı veya Rahman isminin tecellisi ya da kullarına lütfu şeklinde düşünmek gerekmektedir.

Hayatın her aşamasında olduğu gibi ticaret konusunda da hadislerin önemi ortaya çıkmaktadır. Çünkü Kur'an'da ticaretle ilgili bazı hususlar yer alsa da ticaretin detayları hadis kitaplarında yer almaktadır. Nitekim birçok ticârî ahlâk kuralları, yasaklanan alışveriş türleri vb. ticaretle ilgili bilgileri Hz. Peygamber'in hadislerinde tespit edebilmekteyiz. Fakat her daim günümüzde Kur'an'a ve hadislere uygun olarak ticaret yapıldığını söylemek oldukça zor gözükmektedir. Alışveriş yapılırken bir şeyin fazlasıyla tartılıp satılmasını buyuran Hz. Peygamber'in hadisine karşın bugün tam tersi bir davranış sergilenmesi bunun en açık göstergelerinden biridir. Hatta insanların araba, ev gibi en temel ihtiyaçları temin ederken yaşadığı durumlar, Hz. Peygamber'in hadisleriyle bağdaşmayacak şekildedir. Bu bağlamda ticaretin başka yönleri de ele alınsa İslâm'a göre kabul edilmesi mümkün olmayan alışverişlerin yapıldığı izahattan vareste bir durumdur.

Bu çalışmada görüldüğü gibi Kur'an'da bazı kelimelerin maddî manasının yanı sıra uhrevî tarafına da işaret edilmekte, hatta ikincisine ilkinden daha çok ağırlık verilmektedir. Muhtemelen bunun nedeni, dünyanın geçiciliğine karşılık âhiretin kalıcı olmasıdır. Nitekim bunu hadisimizde geçen rızık ve ticaret kelimelerinde görmek mümkündür. Ayrıca hem âyetlerdeki hem de hadislerdeki başka kavramlarda da aynı husus tespit edilebilir.

"Rızkın onda dokuzu ticarettedir. Kalan kısmı/onda biri ise hayvancılıktadır." hadisi elimizdeki başta *Kütüb-i Sitte* olmak üzere temel hadis kaynaklarımızda bulunmamaktadır. Ancak her ne kadar böyle olsa da Süyûtî, İbn Hacer ve Bûsîrî gibi âlimlerin kitaplarından hareketle bizlere ulaşmayan bazı temel hadis kitaplarında yer almaktadır. Çünkü *es-Sünen*'inin bir kısmı elimizde olan Sa'îd b. Mansûr'un eseri ile günümüze ulaşmayan ya da tespit edilmeyi bekleyen Müsedded b. Müserhed'in *el-Müsned*'inde nakledildiği ifade edilmektedir. Aslında bu durum, hadis edebiyatında telif edilip de henüz matbu olmayan ya da yazması bulunmayan/bulunan eserlerdeki rivayetlere ulaşmak açısından oldukça önemlidir. Belki de bizim bilmediğimiz ya da elde edemediğimiz temel hadis kaynağı olabilecek başka eserlerde de bu rivayet sahih/hasen bir şekilde nakledilmiş olabilir. Fakat mevcut duruma göre hem bu lafızla hem de başka benzer metinlerle rivayet edilen hadisin bütün tariklerinin isnadında tenkid edilen râvilerin bulunduğu ya da senedinin kopuk olduğu görülmüştür. Dolayısıyla halk arasında müştehir olan bu rivayet sened açısından zayıftır. Ayrıca bu rivayetin halk arasında yaygın olan hadislerin toplandığı eserlerde yer almaması da dikkate alınması gereken bir başka noktadır. Bunun nedeninin ne olduğu tespit edilemese de belki de sebebi, insanların arasında önceki dönemlerde değil de yakın bir dönemde ve günümüzde meşhur olmasıdır.

Kaynakça | References

Abdurrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekir es-San'ânî. *el-Musannef-Ma'mer* b. Râşid'in *el-Câmî'i* ile birlikte-. thk. Habîburrahman el-A'zamî. 12 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1983.

Abdülbâkî, Muhammed Fu'âd. *el-Mu'cemu'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1364.

AcLûnî, Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. Muhammed. *Keşfu'l-hafâ' ve müzîlû'l-ilbâs 'amma'stehere mine'l-ehâdis 'alâ elsineti'n-nâs*. thk. Ahmed el-Kallâş. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 2012.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah eş-Şeybânî. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 52 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996.

Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Ali b. Sultan Muhammed. *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker fi mustalahâti ehli'l-eser* -İbn Hacer el-Askalânî'nin *Nüzheti'n-nazar*'ı ile birlikte-. thk. Muhammed Nizâr Temîm-Heysen Nizâr Temîm. Beyrut: Dâru'l-Erkâm, 1994.

Âlûsî, Ebû's-Senâ' Mahmûd b. Abdullah el-Hüseynî. *Rûhu'l-me'ânî fi tefsiri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'î'l-mesânî*. thk. Mâhir Habbûş vd. 30 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 2015.

Apaydın, H. Yunus. "Meşhur". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/368-371. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Arslan, Abdurrahman. *Hadislerde Ticari Ahlak*. Isparta: Isparta Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.

Asmaî, Ebû Sa'îd Abdümelik b. Karîb. *Kitâbu'l-İbil*. thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin. Dımaşk: Dâru'l-Beşâir, 1. Basım, 2003.

Atan, Coşkun Can. "Meslek Ahlakı ve Sosyal Sorumluluk". *İş Ahlakı Dergisi* 1/1 (Mayıs 2008), 99-121.

Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstilahları Sözlüğü*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 8. Basım, 2015.

Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed. *'Umdetu'l-kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer. 25 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2001.

Azîzî, Ali b. Ahmed b. Nûrüddîn b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bulâkî. *es-Sirâcu'l-münîr Şerhu'l-Câmî'i's-sagîr min ehâdisi'l-beşîri'n-nezîr*. 4 Cilt. y.y.: y.y., ts.

Bayraktutar, Muammer. "Ticâret Ahlâkı". *Bireysel ve Sosyal Hayatta Hadis I*. ed. Ahmed Yıldırım vd. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 1. Basım, 2019.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn. *el-Câmî' li-şu'abi'l-îmân*. thk. Abdul'alî Abdulhumejd Hâmid. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 2003.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn. *el-Medhal ilâ 'ilmi's-sünen*. thk. Muhammed Avvâme. 2 Cilt. Cidde-Medine: Dâru'l-Minhâc-Dâru'l-Yüsr, 1. Basım, 2016.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn. *es-Sünenü'l-kebir*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki. 25 Cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1. Basım, 2013.

Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr. *el-Bahru'z-zehhâr el-ma'rûf bi-Müsnedi'l-Bezzâr*. thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah vd. 18 Cilt. Beyrut-Medine: Müessesetü'l-Ulûmi'l-Kur'ân Mek-tebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1. Basım, 1988.

Bişr b. Matar ed-Dekkâk, Ebû Ahmed el-Vâsitî. *el-Hadîs*.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 5 Cilt. Beyrut: er-Risâletü'l-İlmiyye, 1. Basım, 2011.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl. *et-Târihu'l-kebir*. thk. Muhammed b. Sâlih b. Muhammed ed-Dubâsî. 11 Cilt. Riyad: en-Nâşiru'l-Mütemeyyin, 1. Basım, 2019.

Buladı, Kerim. “Kur'an ve Hadislerde Ticaret”. *Diyanet İlmî Dergi* 40/1 (Mart 2004), 63-90.

Bûsîrî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebû Bekir. *İthâfü'l-hıyere bi-zevâ'id-i'l-mesânîdi'l-aşere*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm vd. 9 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1. Basım, 1999.

Cevâlikî, Ebû Sehl Ahmed b. Muhammed. *Ehâdisu İbni'd-Düveys ve Ebî Bekr el-Eyyâmî*. Şam: Zahiriyye Kütüphanesi, 3772, 177-192.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh Tâcü'l-luga ve sıhahi'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdulgaffûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlim li'l-Malâyi'n, 4. Basım, 1987.

Çağrıçı, Mustafa. “Ticaret (Ticaret Ahlakı)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/144-147. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Çelik, Fatih. *Hadislerde Ticaret Ahlakı*. İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2022.

Çoşkun, Ahmet. “Rızık Elde Etmede ‘Kesb’in Rolü ve Önemi”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1996), 9-22.

Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer. *Sünenü'd-Dârekutnî*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 2004.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman. *Müsnedü'd-Dârimî (Sünenü'd-Dârimî)*. thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. Riyad: Dâru'l-Muğnî, 1. Basım, 2000.

Deylemî, Ebû Şücâ' Şîrûye b. Şehredâr. *el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1986.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Risâletu Ebî Dâvud ilâ ehl-i Mekke fî vasfî Süne-nihî*. ed. Muhammed Lütfî es-Sabbâğ. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1405.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvud*. thk. Şuayb el-Arnaût-Mu-hammed Kâmil Karâbellî. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 2009.

Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî. *Kitâbu Garîbi'l-hadîs*. thk. Hüseyin Muhammed Muhammed Şeref. 6 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Âmme li-Şu'ûni'l-Matâbii'l-Âmiriyye, 1. Basım, 1984.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali el-Mevsilî. *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*. thk. Hüseyin Selîm Esed el-Dârânî. 16 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Memûn, 2. Basım, 1990.

Ebû's-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-İsfahânî. *Kitâbu'l-'Azame*. thk. Ridâullah b. Muhammed İdrîs el-Mübârekfûrî. 5 Cilt. Riyad: Dâru'l-Âsime, 1. Basım, 1987.

Ertürk, Mustafa. "Hüseyin b. Beşîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/64. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî. *İhyâ'u 'ulûmi'd-dîn*. thk. el-Lecne-tü'l-İlmiyye bi-Merkezi Dâri'l-Minhâc. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mihhâc, 1. Basım, 2011.

Gölcük, Şerafettin. "Rızık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/73-74. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Güler, Zekeriya. *40 Hadiste İş ve Ticaret Ahlakı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 2022.

Güneş, Cengiz. "Kur'ân'da Ticaretin Uhrevî Boyutu". *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2019), 101-124.

Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah. *Ma'rifetu 'ulûmi'l-hadîs ve kemmiyyeti ecnâsihi*. thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm. Riyad: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 2003.

Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah. *el-Müstedrek 'ala's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ'. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 2002.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*. ed. Hasen Abdül-mun'im Şilbî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşîrîn, 2013.

Humeydî, Ebû Bekir Abdullah b. ez-Zübeyr. *Müsnedü'l-Humeydî*. thk. Hüseyin Selîm Esed el-Dârânî. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru's-Sakâ', 1. Basım, 1996.

İclî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdullah. *Târîhu's-sikât*. thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1984.

İrâkî, Ebû'l-Fazl Abdurrahim b. el-Hüseyin. *el-Muğnî 'an hamli'l-esfâr fi'l-esfâr fi tahrîci mâ fi'l-İhyâ' mine'l-ahbâr*. thk. Ebû Muhammed Eşref b. Abdulmaksûd. 3 Cilt. Riyad: Mektebetü Dâri't-Taberiyye, 1. Basım, 1995.

İbn Abdülber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah en-Nemerî. *el-İstizkâr el-Câmi' li-mezâhibi fukahâ'i'l-emsâr ve 'ulemâ'i'l-aktâr fî mâ tezammenhü'l-Muvatta' min me'âni'r-re'y ve'l-âsâr*. thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî. 30 Cilt. Dımaşk-Halep: Dâru Kuteybe-Dâru'l-Va'y, 1. Basım, 1993.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî. *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*. thk. Mâzin es-Sersâvî. 10 Cilt. Beyrut: Mektebetü'r-Rüşd, 2012.

İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dîl*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Mu'allimî el-Yemânî. 9 Cilt. Haydarâbâd: Matbaatu Meclisi Dâireti'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1. Basım, 1941.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed el-Kûfî. *el-Musannef*. thk. Muhammed Avvâme. 26 Cilt. Cidde-Dımaşk: Dâru'l-Kible-Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, 1. Basım, 2006.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî. *İslâhu'l-mâl*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ'. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1. Basım, 1993.

İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed el-Kazvîni. *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*. thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali el-'Askalânî. *el-Garâ'ibü'l-mültekata min Müsnedi'l-firdevs el-müsemma Zahru'l-firdevs*. thk. İrfân Süfyân vd. 8 Cilt. Dubai: Dâru'l-Birr, 1. Basım, 2016.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali el-'Askalânî. *el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâ'idi'l-mesânî-di's-semâniye*. thk. Sa'd b. Nâsır b. Abdül'azîz eş-Şeserî. 19 Cilt. Riyad: Dâru'l-Âsime-Dâru'l-Gays, 1. Basım, 1998.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali el-'Askalânî. *Şerhu'n-Nuhbe Nüzhetü'n-nazar fi tavzîhi Nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*. thk. Nûreddîn Itr. Karaçi: Mektebetü'l-Büsrâ, 1. Basım, 2011.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali el-'Askalânî. *Tehzibu't-Tehzib*. thk. İbrâhîm ez-Zeybek-Âdil Mürşid. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2009.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî. *el-Ihsân fi takribi Sahîhi İbn Hibbân*. thk. Şuayb el-Arnaût. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1988.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî. *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-muhad-disîn*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi. 2 Cilt. Riyad: Dâru's-Sumay'î, 1. Basım, 2000.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî. *Kitâbu's-Sikât*. thk. Muhammed Abdürreşîd. 10 Cilt. Haydarabad: Matbaatu Meclisi Dâireti'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1. Basım, ts.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer. *İhtisâru 'ulûmi'l-hadîs* -Ahmed Muhammed Şâkir'in *el-Bâ'isu'l-hasîs'i* ile birlikte-. thk. Fâzıl Mahmûd Avz. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşîrîn, 1. Basım, 2015.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed el-Makdisî. *el-Muğnî*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî-Abdülfeţâh Muhammed el-Hulv. 15 Cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 3. Basım, 1997.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1. Basım., 2009.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mûkerrem el-Mısırî. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1994.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî. *Üsdü'l-ğâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 2012.

İbnü'l-Esîr, Ebü's-Se'âdât el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî. *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs ve'l-eser*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Tâhir Ahmed ez-Zâvî. 5 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1963.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî. *'Ulûmu'l-hadîs*. thk. Nûredd-

dîn Itr. Beyrut-Dımaşk: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır-Dâru'l-Fikr, 2012.

Karadâvî, Yusuf. *Devru'l-kıyem ve'l-ahlâk fi'l-iktisâdi'l-İslâmiyye*. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1. Basım, 1995.

Köse, Saffet. *İslâm İş ve Ticaret Ahlâkı*. İstanbul: İGİAD Yayınları, 3. Basım, 2007.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah b. Mâlik el-Yemenî. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Fu'âd Abdülbâkî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, 1995.

Mâverdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Basrî. *el-Hâvi'l-kebîr fi fikhı mezhebi'l-imâm eş-Şâfi'î (Şerhu Muhtasari'l-Müzeni)*. thk. Ali Muhammed Muavvaz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 18 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1994.

Mizzî, Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahman. *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1988.

Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdurraûf b. Tâcul'ârifîn. *el-Yevâkıt ve'd-dürer şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*. thk. Ebû Abdullah Rebî' b. Muhammed es-Suûdî. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999.

Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdurraûf b. Tâcû'ârifîn. *et-Teysîr bi-şerhi'l-Câmi'i's-sagîr*. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-İmâm eş-Şâfi'î, 1. Basım, 1988.

Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdurraûf b. Tâcû'ârifîn. *Feyzu'l-kadîr Şerhu'l-Câmi'i's-sagîr min ehâdîsi'l-beşîri'n-nezir*. thk. Ahmed Abdusselâm. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2001.

Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fu'âd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1. Basım, 1991.

Müttakî el-Hindî, Alâ'üddîn Ali b. Hüsâmüddîn. *Kenzu'l-'ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*. thk. Bekrî Hayyânî-Saffet es-Sakâ. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *Kitâbu's-Süneni'l-kübrâ*. thk. Hasen Abdül-mun'im Şilbî. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 2001.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *Sünenü'n-Nesâî -Suyûtî'nin Şerh'i ve İmam en-Nedvî'nin Hâşiyesi ile birlikte-*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 4. Basım, 2012.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *İrşâdu tullâbi'l-hakâik*. çev. Muhammed Enes Topğül-Ömer Faruk Maden. İstanbul: YEK Yayınları, 1. Basım., 2021.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *Kitâbu'l-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb li'ş-Şîrâzi*. thk. Muhammed Necîb el-Mutî. 23 Cilt. Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, 1980.

Oral, Murat. "Ticaret Kavramı Bağlamında Kur'an'da Uhrevî Ticaret". *Antakiyat/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (2021), 145-173.

Özafşar vd., Mehmet Emin (ed.). *Hadislerle İslam*. 7 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 2020.

Özdemir, Ahmet. "Ticaret-Ahlak İlişkisi Bağlamında Hz. Peygamber Tarafından Yasaklanan Bazı Alışveriş Türleri". *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi*. ed. İbrahim Halil Sugözü. 400-407. Elazığ: Asos Yayınevi, 2019.

Özkan, Halit. "Süyûtî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/188-198. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Polat, Selahattin. *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*. Ankara: TDV Yayınları, 2. Basım, 2010.

Sağlam, İbrahim. *Müştehir Hadisler*. Ankara: TDV Yayınları, 1. Basım, 2021.

Sa'd b. Mansûr, Ebû Osmân el-Horasânî. *Kitâbu's-Sünen*. thk. Habîburrahman el-A'zamî. 2 Cilt. Bombay: ed-Dâru's-Selefiyye, 1. Basım, 1982.

Sa'd b. Mansûr, Ebû Osmân el-Horasânî. *Sünenü Sa'd b. Mansûr*. thk. Sa'd b. Abdullah b. Abdül'azîz. 8 Cilt. Riyad: Dâru's-Sumay'î, 1. Basım, 1997.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbüürî. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Hâlid b. Avn el-Anzî. 33 Cilt. Cidde: Dâru't-Tefsîr, 1. Basım, 2015.

San'ânî, Ebû İbrâhîm Muhammed b. İsmâîl. *et-Tenvîr Şerhu'l-Câmî'i's-sagîr*. thk. Muhammed İshâk Muhammed İbrâhîm. 11 Cilt. Riyad: Mektebetü Dâri's-Selâm, 1. Basım, 2011.

Sehâvî, Ebû'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman. *el-Makâsîdu'l-hasene fî beyâni kesîr mine'l-ehâdîsi'l-müştehire 'ale'l-elsine*. thk. Muhammed Osmân el-Huş. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1. Basım, 2008.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Abdurrahman b. Ebû Bekir. *ed-Dürerü'l-müntesire fî'l-ehâdîsi'l-müştehire*. thk. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ. Riyad: İmâdetü Şuûni'l-Mektebât, ts.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Abdurrahman b. Ebû Bekir el-Hudayrî. *Tedribu'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî -Ahmed b. Ahmed b. el-'Acemî'nin Şerh'i ile birlikte-*. thk. Muhammed Avvâme. 5 Cilt. Cidde-Medine: Dâru'l-Minhac-Dâru'l-Yüsr, 1. Basım, 2016.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Abdurrahman b. Ebû Bekir. *Cem'u'l-cevâmi' el-ma'rûf bi'l-Câmî'i'l-kebîr*. thk. Muhtâr İbrâhîm el-Hâic vd. 25 Cilt. Kahire: el-Ezherü's-Şerîf, 1. Basım, 2005.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Abdurrahman b. Ebû Bekir. *ed-Dürü'l-mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr*. thk. Abdullah Abdülmuhsin et-Türkî vd. 17 Cilt. Kahire: Merkezü Hicr li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 1. Basım, 2003.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Abdurrahman b. Ebû Bekir. *el-Câmî'u's-sagîr fî ehâdîsi'l-beşîri'n-nezîr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2004.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Abdurrahman b. Ebû Bekir. *el-Le'âli'l-masnû'a fî ehâdîsi'l-mevzû'a*. thk. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed b. Uveyde. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-evsat*. thk. Târik b. Avdullah b. Muhammed-Abdülmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1. Basım, 1995.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-kebîr*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1. Basım, 1983.

Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd. *Müsnedü Ebî Dâvud et-Tayâlisî*. thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 1. Basım, 1999.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmi'u's-sahîh (Sünenü't-Tirmizî)*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Muhammed Mustafa Hüseyin ez-Zehebî. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2010.

Uğur, Mücteba. "Firdevsü'l-Ahbâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/129-131. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Yahyâ b. Ma'în, Ebû Zekeriyâ el-Mürrî. *et-Târîh*. thk. Ahmed Muhammed Nürseyf. 4 Cilt. Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlim ve İhyâi't-Türâsi'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1979.

Yargı, Mehmet Ali. *Meşhur Sünnetin Dindeki Yeri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2009.

Yavuz, Adil. *Sehavi (902/1496) ve el-Mekasidu'l-Hasene Adlı Eserinin Tenkid ve Tahlili*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993.

Yıldız, Abdullah. *Rızık -Hikmet Penceresinden Kavramsal Bir Yaklaşım-*. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2021.

Yüksel, Ahmet Turan. "Bir Tacir Olarak Hz. Peygamber". *Diyanet İlmi Dergi -Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav) Özel Sayı-*, 137-148.

Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *Mîzânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*. thk. Muhammed Rıdvân Arkûsî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1. Basım, 2009.

Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1984.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer el-Hârizmî. *el-Fâ'ik fi garîbi'l-hadîs*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî-Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.